

Linus Vanlaere

**ZORGEN
ZONDER JE
HART TE
VERLIEZEN**

Hoe zorgdragers moeilijke keuzes
maken, hoe ze betrokken blijven
en hoe praten daarbij helpt

**Lannoo
Campus**

Inhoud

INLEIDING

Waarom dit boek er is 7

HOOFDSTUK 1

**Wat er bij dilemma's
op het spel staat** 17

HOOFDSTUK 2

**Wat er nodig is om dilemma's
ter sprake te brengen** 37

HOOFDSTUK 3

**Hoe je in gesprek kunt gaan
over dilemma's** 67

HOOFDSTUK 4

**Wat je mag verwachten
van een 'open dialoog'
over dilemma's** 103

BRONNEN 120

VERDER LEZEN ... 123

EINDNOTEN 124

't is nog niet te laat
Maar de nood is hoog
Geef dat hart van mij
een beetje water,
Het staat droog

Hannelore Bedert, *Hart van mij*

Waarom dit boek er is

En waarom je hopelijk
een goede keuze maakt
als je ervoor kiest
om het te lezen ...

Tijdens de lockdown in maart 2020 moesten we een hartverscheurende keuze maken met betrekking tot ons zoontje van toen zeven jaar, een Kleine Prins in zijn wereld (van autisme). Zijn bijzondere school sloot haar deuren en ook de al even bijzondere leefgroep waarin hij door de week verbleef, nam drastische maatregelen om het virus buiten te houden. We moesten kiezen om hem naar huis te laten komen voor een onbepaalde periode, ofwel om hem onafgebroken in zijn leefgroep te laten. Hem naar huis brengen was op dat moment erg problematisch vanwege de moeilijke situatie thuis waar mijn echtgenote een apotheek runt en ik alles moest inzetten om digitaal les te geven. Bovendien kunnen we thuis niet bieden wat hij nodig heeft aan structuur – zoals in zijn leefgroep – en konden we dan ook niet meer aan onze andere (jongere) zoon geven wat hij op dat moment nodig had. Hem daar laten voelde dan weer zo onmenselijk en harteloos. We maakten de keuze om onze Kleine Prins de eerste vijf weken daar te laten om hem dan naar huis te halen. Die vijf weken waren moeilijk. De weken daarna evenzeer. Hij was ontheemd en reageerde angstig op ons, was niet meer zindelijk, wilde amper eten ...

Intussen gaat het weer goed met hem. En met ons. Al komt de moeilijke keuze van toen regelmatig terug. Ook in het klein. Onlangs gingen we drie dagen naar Parijs zonder de kinderen. Ook een keuze waar ons hart mee is gemoeid. Iedereen zegt ons wel dat je pas

voor hen kunt zorgen als je je niet helemaal isoleert in je bestaan. Toch dienen zich die verschillende opgaven in onze gevoelswereld niet zelden als tegengesteld aan. Net zoals ook het verlangen dat onze beide zonen bij ons zijn, in de warme omgeving van ons gezin, niet altijd moeiteloos te combineren is met andere verlangens. Bijvoorbeeld wat mij betreft het verlangen om een boek te schrijven. Bovendien botsen onze loyaliteiten ten aanzien van hem regelmatig met de loyaliteiten ten aanzien van onze andere zoon die ook recht heeft op onze aandacht en tijd.

De Kleine Prins heeft ons geleerd om bewust(er) met keuzes om te gaan. Daar is veel aan gelegen, hoe klein ze ook zijn. Hij leerde ons bovendien dat de wijze waarop je met die keuzes omgaat misschien nog belangrijker is dan de keuze op zichzelf. Er zijn dan misschien geen 'juiste' oplossingen te vinden, maar toch is de weg die je gaat heilzaam, genezend en versterkend op zichzelf. Of het is misschien net *omdat* er geen 'juiste' oplossing bestaat, dat de weg die je gaat zo belangrijk wordt? In ieder geval leerde onze oudste zoon ons om te spreken met elkaar om tot keuzes te komen. Hij leerde ons uit te spreken wat er op ons hart ligt, met alle tegenstellingen en complexiteiten erop en eraan.

Niet dat daarmee alles is opgelost. Een boek schrijven in een vakantie terwijl je zoon in zijn leefgroep verblijft, is nog altijd niet gemakkelijk. En hoewel we er heel erg van hebben genoten, liepen

we in Parijs met een dubbel gevoel. Maar stel je voor dat we die dubbelheid niet meer zouden voelen? Zouden we net dan niet ons hart hebben verloren?

Keuzes maken met je hart vergt wankelmoedigheid, de moed om te wankelen. De moed om *samen* te wankelen. De moed ook om te aanvaarden dat de weg belangrijker is dan de keuze. De moed om te zien dat je niet meer kunt doen dan je best. Humor helpt hier wel bij. Daar is onze zoon zelf een crack in. Soms zegt hij dingen die in zijn wereld logisch klinken, maar die vanuit onze wereld een heel andere betekenis krijgen. Zo zei hij onlangs dat hij me naar de kringloopwinkel zou brengen. De grijnslach is dan onbedwingbaar. Ik ben een tweedehandsvader. Wie wil *die* hebben?

Dit boek gaat over keuzes maken. Keuzes die, hoe klein ook, toch moeilijk zijn omdat er aan elke optie iets is wat niet (helemaal) goed voelt. Het gaat ook om keuzes waarvan je niet weet – en misschien nooit zult weten – hoe ze ‘uitpakken’ en welke de ‘juiste’ keuzes zijn. Misschien wel omdat er geen ‘juiste’ of ‘onjuiste’ keuzes zijn.

Het lijkt er wel op dat de coronapandemie zorgprofessionals meer dan ooit heeft geconfronteerd met dit soort keuzes. Herken je dat? Merkte jij ook dat je vaker voor dergelijke keuzes kwam te staan? Na de eerste coronagolf interviewden wij in het kader van een onderzoeksproject verpleegkundigen die voor coronapatiënten zorgden.¹ Veel verpleegkundigen waren onder de indruk van de talrijke ‘wringende’ keuzes die ze moesten maken en van de impact van die keuzes op het welzijn van hun patiënten.

De weerslag van die keuzes op hun eigen welzijn bleek ook heel groot. Waar ze het gevoel hadden dat ze een bewuste keuze konden maken, de ruimte konden nemen om te kiezen in dialoog (met familie van patiënten, indien mogelijk met patiënten zelf en/of met collega's), hebben ze het idee dat ze versterkt uit de crisis zijn

gekomen. Sommigen hebben die ruimte tot dialoog en tot het maken van bewuste keuzes niet ervaren. Eén verpleegkundige merkte op: 'Ik ben hard geworden, héél hard.' Het was alsof ze een stukje van haar hart was verloren, maar ook dat er nog een stukje was overgebleven dat daarover verdriet kon hebben.

Ook in de krant las ik de voorbije maanden getuigenissen van zorgprofessionals in het brede zorg- en welzijnswerk die vertellen over moeilijke keuzes die ze hebben moeten maken. Ze getuigen over hoe pijnlijk het was om te moeten kiezen, maar ook over hoe de wijze waarop ze die keuzes hebben gemaakt net heeft bijgedragen tot een groter zelfbewustzijn: ik kan het verschil maken, hoe klein ook! Tegelijkertijd las ik ook getuigenissen van zorgprofessionals die het gevoel hadden geen ruimte tot kiezen te hebben en net daarom iemand geworden zijn die ze niet willen zijn. Bijvoorbeeld een jonge huisarts die uiteindelijk de zorg vaarwel heeft gezegd omdat hij zich niet meer kon bekommeren over zieke patiënten, maar zich vooral bezig moest houden met ziektebriefjes, attesten, administratie en procedures van niet-zieke mensen.²

Dat jij nu je tijd en aandacht wijdt aan het lezen van een boek over keuzes maken (met je hart), doet me sterk vermoeden dat jij in ieder geval je hart niet bent kwijtgeraakt. Niettemin hoop ik toch iets voor jou te kunnen betekenen. En hoop ik dat jij dankzij dit boek iets kunt betekenen voor anderen die misschien hun goesting zijn kwijtgeraakt.

Want natuurlijk staan moeilijke keuzes los van het covidverhaal: ze zijn onlosmakelijk verbonden met de zorg voor mensen. Waar je geëngageerd zorgt voor anderen en je hart in die zorg legt, daar kom je vaker voor moeilijke keuzes te staan. Veel vaker dan wie het zich minder, niet of niet meer aantrekt. Toch heeft covid ons allemaal bewuster gemaakt van de impact die (het maken van) keuzes heeft op onze goesting en op datzelfde engagement dat ons bij die keuzes brengt. Om net je hart niet te verliezen, is het zo ontzettend belangrijk

om de ruimte te ervaren van bewust keuzes te maken in verbinding met jezelf en met anderen. De keuzes die je zorg met zich meebrengen, hebben grote invloed op je goesting, je motivatie en je engagement. Je engagement *is* je motivatie, om het zo te zeggen. Je roeping *is* je drijfveer. Je wilt er zijn voor mensen. Keuzes raken je in dat engagement.

Daarom dit boek. Met dit boek wil ik helpen om datgene ter sprake te brengen wat in gesprek moet worden gebracht als je bewust keuzes wilt maken. Ik wil helpen om het gesprek aan te gaan met anderen over wat er echt toe doet en wat er op het spel staat voor jou en voor hen. Ik wil jou helpen om zelf ruimte te maken, te scheppen, te creëren om dit soort gesprekken te voeren ook al is die ruimte allerminst vanzelfsprekend. Dat alles met als voornaamste doel: ervoor zorgen dat je goed voor je hart kunt zorgen. Ervoor zorgen dat je je hart niet hoeft te verliezen.

Opbouw van dit boek

Of je met de keuze om dit boek te gaan lezen (terwijl je tal van andere leuke en nuttige dingen had kunnen doen) de goede keuze maakte, daarover kan alleen jij oordelen. Kies wat je wilt, maar lees toch maar wat verder.

In hoofdstuk 1 wil ik datgene doen waar elk gesprek mee begint: goed kijken naar wat hier nu precies de kwestie is. Wat staat er eigenlijk op het spel bij keuzes die zich presenteren als dilemma's?

In hoofdstuk 2 bespreek ik wat je kunt doen als je voor moeilijke keuzes, zoals dilemma's, staat. Zo rechtlijnig als een stappenplan – dat suggereert dat er maar één heilzame weg is die je van al je problemen verlost – zal het niet zijn. Eerder wil ik vertellen wat je beter *niet* kunt doen, wat je zelfs beter los kunt laten. Precies om tot een gesprek te komen dat dieper tast en dat oriënteert om wegen te bewandelen uit het dilemma weg.

In hoofdstuk 3 schets ik vier vragen die centraal staan in de open dialoog of het gesprek waarin je dilemma's bespreekbaar wilt maken. Ik noem ze daarom 'dialoogsleutels'. Ook al zal het niet steeds mogelijk zijn om daadwerkelijk bij elke moeilijke keuze een gesprek aan te gaan, toch kunnen die vier vragen helpen om de dialoog te voeren met misschien maar één van de betrokkenen of zelfs met jezelf. Ik sluit dit hoofdstuk af met praktische wenken over wie wat aan kan vangen met de dialoogsleutels. Een overzicht van de dialoogsleutels vind je op het einde van hoofdstuk 3, zodat je een gesprek kunt voeren met het boek erbij.

Hoofdstuk 4 gaat over de vruchten van zo'n gesprek (als dialoog). Ik wil toch nog even stilstaan bij de vraag wat we er uiteindelijk mee bereiken, wat nu de resultaten kunnen zijn. Hopelijk ben je dan helemaal overtuigd om je op de weg te begeven van dialoog met de ander over wat jullie beiden ter harte gaat. Want waar ik in dit boek echt de nadruk op leg, is dat je niet kunt nadenken over keuzes maken los van de ander bij wie zich een moeilijke keuze aandient. Geen reflectie los van of zonder dialoog. De reflectie of het nadenken, dat is precies dialoog.

Bij dat laatste wil ik je trouwens al helpen vanaf hoofdstuk 1 met kleine oefeningen die de toepassing op jouw eigen ervaring en praktijk beogen. *The proof of the pudding is in the eating*. Een dooddoener, maar wel een die klopt als een bus. Elk hoofdstuk eindigt met zo'n 'echopeiling': kun je de echo van dit hoofdstuk ontdekken in je eigen leven, je eigen zorgpraktijken?

Een boek schrijf je niet alleen

Zoals je zult lezen, is dit boek gelardeerd met talloze verhalen uit zorgpraktijken. Ik schreef het *voor* maar ook *door* deze praktijken. Namen heb ik veranderd en waar het kon heb ik aan betrokkenen

toestemming gevraagd. Enkele casussen komen niet van mij, maar ontleende ik aan anderen (aan wie ik hiervoor toestemming vroeg).

Veel ideeën die ik in dit boek samenbreng, komen niet uit mijn koker. Inspiratie haalde ik uit de vele gesprekken met professor Roger Burggraeve, de eigenzinnige Leuvense Levinaskenner die ik mijn spirituele vader noem. Inspiratie vond ik zeker ook bij zorgprofessionals en bij collega's met wie ik samen nadacht over zorg. Tot die laatste behoren professor Mieke Grypdonck en VIVES-collega's Jan Labbe en Tina Vandecasteele met wie ik drie jaar lang praktijkgericht onderzoek deed naar de rol en betekenis van emoties in zorgpraktijken. De kernideeën van dit boek toetsten Ann Lammens en Dorine Sabbe, mijn collega's van het zorgethisch lab sTimul, aan zorgpraktijken: zij gingen ermee aan de slag en gaven me waardevolle feedback. Ook lieten ze een en ander nalezen door de studenten van het postgraduaat Zorgethisch Coach, die vanuit hun praktijkachtergrond een zeer zinvolle inbreng hadden. In een latere fase hielden ook de mensen van Transformatie in Zorg mij een spiegel voor. Dat zij nog vanuit een andere invalshoek naar de thema's kijken die ik hier behandel, maakte het verrijkend. Van de VIVES-collega's van verpleeg- en vroedkunde ontving ik steun en kritische weerklanken. Ook alle andere kritische voorproevers ben ik heel erg dankbaar.

Je kon het al lezen in deze inleiding: ik spreek ook over mezelf. Je kunt geen boek schrijven over kwetsbaarheid – een ander woord voor een hart – als je jezelf niet kwetsbaar opstelt. Vaak refereer ik aan eigen ervaringen van kwetsbaarheid en aan de worstelingen die ons leven – dat van mijn echtgenote en mezelf – met onze oudste zoon met een beperking met zich meebrengt. Ik kan alleen maar zeggen dat die zorg ook (en vooral) de grootste verrijking van mijn leven betekent. Daarom ook kan ik er niet over zwijgen. Ik ben mijn echtgenote en mijn twee zonen alles verschuldigd.

Tot slot vermeld ik de uitgever (met Hilde Vanmechelen op kop) die vanaf het begin van dit project in mij geloofde. Dat geloof werd

omgezet in heel concrete begeleiding. Soms was de boodschap hard: als ik weer naar de schrijftafel werd gestuurd. Dat die boodschap toch werd gegeven, alsook dat die aankwam, heeft alles te maken met de oprechte betrokkenheid van de uitgever. Mitchell Pontzele, dankjewel voor de zorgzame begeleiding van het ganse proces. Dank ook aan Tom Vanlaere die met zijn illustraties me af en toe weer anders naar de inhoud liet kijken ...

En nu is het aan jou, beste lezer. Ik ben je dankbaar dat je mijn overdenkingen in overweging wilt nemen. Ik ben je vooral dankbaar voor je hart. Want zonder had je dit boek niet ter hand genomen. Hopelijk beleeft je hart er deugd aan ...

Voorzichtig met
dit broze hart.
Straks breekt het weer
voordat het barst.

Frank Boeijen, *Goede voornemens no. 10*

Wat er bij dilemma's op het spel staat

Waar het bij dilemma's over gaat
en waarom dit soort keuzes
meer zorgen baren dan andere.
Waarom het bovendien zeer
belangrijk is om ruimte te geven
aan wat hierbij wringt.

WAT IS HET DILEMMA?

Marie was zeventien en zat in de oudste groep van de jeugdbeweging waar ik toen leider was. Marie had bijzonder veel verantwoordelijkheidszin en wellicht speelde haar thuissituatie daarin een rol. Zij was de oudste in het gezin van drie kinderen onder de hoede van een alleenstaande moeder die het op dat ogenblik allerm minst makkelijk had. De twee jongste kinderen zaten nog op de kleuterschool. Marie moest voor haar broer en zus zorgen (boodschappen doen, koken, kleren wassen, douchen) omdat haar moeder dit dan niet kon. Ze moest ook het huis schoonmaken. Haar schoolresultaten leden daar erg onder en dat vond ze doodjammer, want ze wilde echt wel slagen op de middelbare school om daarna hogere studies te gaan volgen. Op een namiddag in de jeugdbeweging kwam ze met haar dilemma naar ons, de leiding. Ze zag het niet meer zitten, maar vond dat ze haar jongere broer en zus niet in de steek kon laten. Ze wilde ook niet meer naar huis hoewel ze zich toch verantwoordelijk voelde. Om een lang verhaal kort te maken: we regelden crisisopvang en met bemiddeling van de bijzondere jeugdzorg is ze een jaar begeleid gaan wonen.

Ik herinner me nog heel goed die dagen dat ze bij mij thuis verbleef. Ik herinner me ook de vele instanties die moesten worden ingeschakeld, maar vooral het telefoontje van de huisarts met de melding 'dat wij iets verschrikkelijks deden' omdat de andere twee jonge kinderen nu misschien van de moeder zouden worden

weggehaald. Ook de politiecommissaris, bij wie we aangifte hadden gedaan, bezocht mijn ouders – ik woonde nog thuis – om te zeggen dat hun zoon met gevaarlijke dingen bezig was. De commissaris had met de moeder gesproken om zich een beeld te vormen van de situatie daar, en naar zijn mening was er daar niets aan de hand. Marie hoorde thuis te zijn, dat was ook het beste voor haar. Ook de commissaris bracht de boodschap dat ik medeverantwoordelijk was voor een crisissituatie zonder weerga.

Die dagen waren erg stressvol omdat ik voortdurend de twijfel voelde of ik er wel goed aan had gedaan en of die wijze mensen als de dokter en de commissaris toch geen gelijk hadden. Zeker, zij hadden ook *hun* dilemma en *hun* kijk op wat het minst kwade was om te doen. Zo vertelde de huisarts me achteraf dat hij wist dat de kinderen nu in een pleeggezin geplaatst zouden worden, wat voor hem de slechtste optie betekende. Alleen sprak hij niet met mij over zijn dilemma of zijn kijk op het geheel. Wat ik hoorde, was alleen zijn veroordeling van mijn keuze en – nog erger – van de keuze van Marie zelf. En dat gold ook voor de commissaris.

De keuze met betrekking tot Marie is een voorbeeld van een dilemma: een keuze waar geen goede kant aan te ontdekken is. Het is ook een voorbeeld van een dilemma waarbij je gaat twijfelen aan jezelf. Ben ik hier wel goed bezig? Doe ik hier wel het goede? Het dilemma voelt als een tweespalt tussen wat jij verstaat onder goede zorg en wat voor anderen goed blijkt te zijn. Je merkt daarom dat verschillende mensen ook verschillende meningen hebben. Sommigen overvallen je (ongevraagd) met hun mening, overtuigd als ze zijn van hun gelijk. En dat zorgt ervoor dat je de grond onder je voeten (even) kwijtraakt. Je begint echt te twijfelen aan jezelf, want er zit wel iets in het perspectief van anderen.

Voor de commissaris, de huisarts en mij lag het dilemma telkens anders. Ik denk dat de commissaris huisvredebreuk wilde vermijden. De huisarts wilde verhinderen dat de twee jongere kinderen niet van de regen in de drup raakten. Als jonge gast die zelf nog zoekende was, voelde ik vooral mee met Marie en vond ik het heel onrechtvaardig wat haar overkwam. Het dilemma raakte ons anders, raakte ons in erg verschillende ‘opgaven’. Onze loyaliteiten lagen gewoon ook anders. Bij mij lagen ze bij Marie, terwijl de commissaris vooral loyaal was aan de moeder en de loyaliteit van de huisarts bij de jonge kinderen lag. Als ik op dit dilemma terugkijk, denk ik dat we ook andere dingen wilden, andere doeleinden nastreefden en gewoon andere verlangens koesterden.

Eerder dan in ons hoofd raken dilemma’s – als keuzes waar geen ware en heilige oplossingen voor zijn – ons in ons hart. Ze raken ons in onze verlangens, loyaliteiten en opgaven.

Opgaven: concrete zorg voor jezelf (doorkruist door zorg voor anderen)

Opgaven zijn zaken waar jij het moeilijk mee hebt: ze veroorzaken lastigheid bij jou, ze drukken op je schouders. Je weet er niet direct raad mee en je probeert ze daarom ook een beetje te ontwijken. Ik gebruik graag de metafoor van wat ‘boven in je bakje ligt’ om duidelijk te maken wat opgaven zijn. Met ‘het bakje’ bedoel ik een bakje dat op bureaus staat, soms met verschillende (open) laatjes. Boven in het bakje liggen zaken die je echt wel dient te behandelen, maar waar je geen raad mee weet: een onbetaalde factuur die je wilt betwisten, een uitgeprinte mail die je nog moet beantwoorden maar niet weet hoe, een kampje waar je een van de kinderen wilt inschrijven maar die ziet dat niet zitten ... Een opgave is dus wat boven in je spreekwoordelijke bakje ligt. Het blijft daar liggen en je

weet wel dat het daar ligt, maar je denkt er liever niet aan. Altijd gaat het om zaken waar jij verantwoordelijk voor bent, maar het is een verantwoordelijkheid waar je geen raad mee weet of niet onmiddellijk weet hoe je een en ander aan moet pakken.

Vooraleer het een dilemma werd voor mij, was het dilemma er al voor Marie. Het dilemma van Marie draaide volledig rond een opgave in haar leven: zorg ik voor mezelf of neem ik de verantwoordelijkheid voor mijn moeder, broer en zus? Dat waren twee opgaven die tegenover elkaar kwamen te staan. Zo werd het dilemma op zichzelf ook een opgave, namelijk iets wat ze voor zich uit schoof en trachtte te ontwijken. Tot het niet langer te ontwijken viel.

Opgaven gaan van heel brede levenstaken tot heel concrete dingen die je te doen staan. Het is bijvoorbeeld mijn opgave te zorgen voor mijn zoon met autisme. Voor mij is het een concrete opgave om hem vanuit mijn vaderrol elke maandagmorgen naar de leefgroep te brengen: ik zie er tegen op, ik word er verdrietig van en het feit dat hij zich soms ook fysiek verzet om zelfs maar in de auto te komen, maakt het allemaal nog moeilijker. Tegelijk is het ook een opgave voor mij om – wat mijn professionele rol van ethiekondersteuner betreft – me niet elke situatie zo intensief aan te trekken alsof het om mijn kind gaat; en dus om de nodige professionele afstand te bewaren. De wortel van die verschillende opgaven is dezelfde, de opgaven variëren naargelang de verschillende rollen. De opgaven die zich dagelijks aandienen zijn misschien allemaal erg taakgericht, maar ze gaan terug op een onderliggende opgave die zich eerder als een soort levenstaak aandient.

Opgaven kunnen bovendien op verschillende lagen van je persoonlijkheid zitten: op het niveau van betrokkenheid (waar

je voor staat), op het niveau van identiteit (wie je bent), op het niveau van je overtuigingen (waar je in die situatie in gelooft), op het niveau van je vaardigheden (wat je kunt), op het niveau van je gedrag (wat je doet) en op het niveau van je omgeving (wat je tegenkomt).³ Soms zitten opgaven op verschillende niveaus tegelijk. En hier komt de link met dilemma's: op al deze niveaus kunnen zich dilemma's voordoen en raken die dilemma's aan opgaven waarmee je geconfronteerd wordt.

Paula is zestig jaar en verpleegkundige. In *Die ene patiënt* vertelt ze over de indrukwekkende ontmoeting met een jonge vrouw van achter in de twintig met baarmoederhalskanker in het eindstadium.⁴ De patiënte had veel pijn en was op. Ze vroeg euthanasie. De arts is met haar gaan praten, maar wilde niet aan de euthanasie meewerken. Hij zag nog mogelijkheden in pijnbestrijding om haar nog een paar goede maanden te geven. De patiënte reageerde woest. Paula voelt met haar mee. Vroeger als jongere verpleegkundige was ze direct meegegaan in de verontwaardiging van de jonge vrouw. Maar toch ... De patiënte had de leeftijd van haar zoon, wiens leven twee maanden daarvoor aan een zijden draadje hing vanwege een hartstilstand. Anders dan vroeger, voelt ze nu het dilemma van de arts. Ook de moeder van de patiënte begrijpt ze nu, die boos reageert op haar woorden dat het hier wel om de wens van haar dochter gaat. 'En als het nu uw eigen kind was?' bitst de moeder haar toe. Die opmerking komt binnen, ze weet goed wat zij als moeder doormaakt ... Paula vertelt hoe die jonge vrouw haar heeft veranderd, hoe ze nu de angst van de ouders voelt, naast de woede van de patiënte. Nu pas ervaart ze welke dilemma's levens-eindebeslissingen kunnen betekenen voor een arts of voor een ouder en hoeveel zorg die dilemma's vragen ...